

پیشگفتار

نقش برجسته‌های ساسانی جزو منابع و مآخذ بزرگ و ارزشمند دوره ساسانی به شمار می‌رود و معیارهای اصیلی است برای سنجیدن مدارک به دست آمده از مطالعات باستان‌شناختی و تاریخی و دستیابی به نتایج و کشفیات مهم. این آثار ارزشمند نمودار بخش وسیعی از هنر، فرهنگ و روش سیاسی و مذهبی ساسانیان است؛ زیرا هر یک از آنها برای بیان و انتقال یک مفهوم و واقعه‌ای صادق خلق شده است.

از آنجا که ظهور ساسانیان اهمیت خاصی در فرایند کلی تاریخ ایران دارد، لازم است وضعیت دقیق یافته‌های باستان‌شناسی، خاصه نقش برجسته‌های این دوره، روشن گردیده محتوای تاریخی آنها از هر گونه تاریکی و ابهام زدوده شود. بر این اساس، مهم‌ترین هدف تألیف این کتاب روشن ساختن هویت واقعی هر یک از نقش برجسته‌های ساسانی و بیان محتوای تاریخی و درک مفهوم و پیام مرموز موجود در آنهاست. بدیهی است تأمین این منظور به شدت مورد نیاز دانشجویان مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در رشته‌های باستان‌شناسی، تاریخ و پژوهش هنر است؛ زیرا آگاهی از نقش برجسته‌های ساسانی، مستقیم یا غیرمستقیم، در برنامه درسی آنها گنجانده شده است.

تاکنون ۳۵ نقش برجسته از دوره ساسانی شناسایی شده است که از این تعداد یک نقش برجسته در خارج از مرزهای سیاسی ایران و در محلی موسوم به رگ بی‌بی در خاک افغانستان واقع شده است، و ۳۴ نقش برجسته دیگر درون مرزهای سیاسی ایران امروز و در مناطق مختلفی چون سلماس، شهر ری، طاق بستان،

برم‌دلک، گویوم، تنگ چوگان بیشاپور، نقش رستم، نقش رجب، سراب بهرام، تنگاب فیروزآباد، دارابگرد، تنگ قندیل و سرمشهد کشف شده است.

در این کتاب، نقش برجسته‌های ساسانی را از دیدگاه نوع صحنه و بر اساس تقدم و تأخر زمانی مطالعه می‌کنیم. تحقیقات و مطالعات به عمل آمده در این زمینه نشان می‌دهد که هنرمندان و حجاران دوره ساسانی برای حجاری نقش برجسته‌ها دو موضوع اصلی مذهبی و غیرمذهبی، و یک موضوع ترکیبی (اجتماع دو موضوع مذهبی و غیرمذهبی در یک نقش برجسته) را مد نظر داشته‌اند. موضوعات صحنه‌های مذهبی از سه گروه تشکیل یافته است: صحنه تاج‌ستانی از اهورامزدا، صحنه تاج‌ستانی از آناهیتا و صحنه نیایش؛ و صحنه‌های غیرمذهبی از شش موضوع متفاوت الهام گرفته‌اند: صحنه نبرد سواره، صحنه پیروزی، صحنه خانوادگی، صحنه شاهنشاه و درباریان، صحنه نبرد با حیوانات و صحنه شکار شاهی.

در موضوعات ترکیبی، می‌توان دو موضوع مذهبی و غیرمذهبی را که در یک صحنه جمع شده‌اند بازشناخت؛ موضوع صحنه مذهبی همانا تاج‌ستانی از اهورامزداست، و موضوع صحنه غیرمذهبی پیروزی بر دشمن است.

درباره اهمیت نقش برجسته‌ها به اجمال مطالبی را بیان کردیم. در خصوص ساختار کتاب نیز چند نکته ضروری است. کتاب در چهار فصل تدوین شده است: (۱) نگاهی گذرا به محل‌های نقش برجسته‌های ساسانی؛ (۲) نقش برجسته‌های ساسانی با موضوعات مذهبی؛ (۳) نقش برجسته‌های ساسانی با موضوعات غیرمذهبی؛ (۴) نقش برجسته‌های ساسانی با موضوعات ترکیبی. برنامه‌ریزی شده بود که فصلی هم با عنوان «تاریخ سیاسی و اجتماعی دوره ساسانی» به کتاب اضافه شود، اما از آنجا که حجم مطالب مربوط به نقش برجسته‌های ساسانی هم زیاد و هم کاملاً تخصصی بود، ترجیح داده شد این مبحث در قالب کتابی دیگر که مخاطبان خاص خود را دارد، به رشته تحریر درآید.

توضیح اینکه چون در این کتاب، نقش برجسته‌های ساسانی بر اساس متغیر نوع صحنه مطالعه شده‌اند، لاجرم از گنجاندن شرح مطالعات مربوط به سه تک‌نگاره

خودداری شد: ۱) شیر غرآن در نقش رستم؛ ۲) نیم تنه ایزدبانو آناهیتا (؟) در دارابگرد؛ ۳) نقش محوشده شاپور دوم (؟) در نقش رستم. هیچ یک از نگارنده‌های یاد شده، به دلیل تک‌نگاره بودن، قابلیت بازگو کردن یک صحنه را ندارد. بر همین اساس، امکان جای دادن آنها در تقسیم‌بندی نقش برجسته‌ها بر اساس متغیر نوع صحنه نبوده است.

برخی از باستان‌شناسان و محققان غیرایرانی نقش برجسته‌های ساسانی را به صورت جدی، کارشناسانه و کاملاً تخصصی مطالعه و بررسی کرده‌اند؛ لیکن با وجود اهمیت، اعتبار و نقش ممتاز این آثار گرانبها در روشن ساختن زوایای تاریک تاریخ ایران دوره ساسانی، چنان که باید مورد مطالعه و بررسی قرار نگرفته و به فارسی‌زبانان معرفی نشده است. در این مجموعه، سعی بر آن بود که این مهم به زبانی ساده و متنی روان به دوستانان میراث فرهنگی شناسانده شود؛ هر چند مطمئنیم که نواقص بسیاری نیز در کار است. لذا از صاحب‌نظران و خوانندگان محترم تقاضا داریم که نواقص و خطاهای این مجموعه را به دیده اغماض بنگرند، و اگر در موردی، خطا بسیار فاحش و اغماض‌نشدنی بود، تذکر بفرمایند تا اصلاح شود.

مؤلفان وظیفه خود می‌دانند مراتب تقدیر و سپاس فراوان خود را از همه دوستانی که در تألیف این کتاب نقش داشته‌اند، ابراز دارند. همراهی مجدانه و همکاری صادقانه دوست ارجمند و همکار فاضل، جناب آقای دکتر محمدرضا سعیدی (معاون محترم اجرایی «سمت»)، و جناب آقای تورج رهبر (دبیر محترم گروه باستان‌شناسی «سمت») گره از مشکلات بسیاری گشود؛ از حضرات ایشان سپاس گزاریم. از سرکار خانم دکتر راحله کولابادی و همسر بزرگوارشان، جناب آقای دکتر مرتضی عطایی، که هم در تهیه و ترجمه بسیاری از منابع غیرفارسی، و هم در بازخوانی متن کتاب متحمل رنج فراوان شده‌اند، سپاس فراوان داریم. تقدیر و تشکر از آقایان جواد علائی مقدم و رسول احمدی، و خانم‌ها الهام وثوق و آرزیتا میرزایی که مسئولیت تهیه برخی از عکس‌ها و نیز منابع فارسی و غیرفارسی را

داشته‌اند، و جناب آقای مهرداد پارسایی برای حروف چینی کتاب وظیفه‌ای است که ادای آن در پایان این سطور ضرورت دارد.

در خاتمه یادآوری چند نکتهٔ دیگر بی‌مناسبت نخواهد بود:

۱. نگارش برخی از نام‌های خاص، اعلام تاریخی و جغرافیایی ناآشنا برای اولین بار همراه با ضبط لاتینی آنها آمده است؛ لیکن در دفعات بعدی، تنها به نگارش فارسی آنها اکتفا شده است.

۲. هرگاه از یک پادشاه ساسانی برای اولین بار یاد شده است، دوران سلطنتش نیز پس از ذکر نامش داخل پرانتز آمده است. در دفعات بعدی، ذکری از دوران سلطنت آن پادشاه نشده است. خوانندگان محترم برای آگاهی مجدد در این باره، به جدول سال‌شمار پادشاهان ساسانی که در آخر همین کتاب آمده است (جدول ۱) مراجعه فرمایند.

۳. ارجاعات مربوط به منابع و مآخذ در متن کتاب و داخل پرانتز، پس از نقل مطلب، آمده است (نام خانوادگی نویسنده، سال انتشار و شمارهٔ صفحه). هرچند برای تأمین این منظور روش‌های مختلفی وجود دارد، استفاده از این روش را پسندیده‌تر دیده‌ایم.

۴. هرچند برای خواننده خوشایندتر است که حواشی کتاب را در حاشیهٔ هر صفحه ببیند، گنجاندن توضیح مطالب به صورت یکجا در آخر هر فصل و ذیل عنوان «پی‌نوشت‌ها» را بهتر دیده‌ایم. تصور می‌کنیم با این روش، هم خواننده به راحتی به هر یک از توضیحات مورد نظرش دسترسی خواهد داشت و هم عمل حروف چینی و صفحه‌آرایی کتاب با سرعت و سهولت بیشتری به انجام خواهد رسید.

۵. متن کتاب پیوسته و مکرر خواننده را - جهت تفهیم بهتر و توجه بیشتر - به رؤیت شکل نقش برجستهٔ مورد بحث و مقایسهٔ آن با شکل یا شکل‌های دیگر مستندات مربوط ارجاع می‌دهد. برای آنکه یافتن شکل‌ها و عمل مقایسهٔ آنها با یکدیگر با سهولت بیشتری صورت گیرد، ترجیح داده شد که مجموع شکل‌های

مورد نظر یکجا و در بخش پایانی کتاب گنجانده شوند.

۶. برای آنکه مقایسه جزئیات موجود در برخی از نقش برجسته‌ها با دقت بیشتری صورت بگیرد، علاوه بر عکس نقش برجسته‌ها، طرح آنها نیز آورده شده است. استفاده از این شیوه در مطالعه نقش برجسته‌های ساسانی ضرورتی تام دارد و امری اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود.

۷. به یقین، برای هر خواننده خوشایندتر است که منابع و مآخذ تصاویر را ذیل هر تصویر ببیند، اما از آنجا که، برای دستیابی به کیفیت بهتر، بسیاری از تصاویر را از سایت‌های اینترنتی گرفته‌ایم، این امکان عملاً سلب گردید؛ زیرا با نوشتن آدرس دقیق اینترنتی تصاویر - که غالباً نیز طولانی‌اند - همراه با شرح هر شکل، لاجرم از حجم صفحه کاسته می‌شد و، به تبع آن، باید ابعاد تصاویر را کوچک‌تر می‌کردیم. از آنجا که با کوچک شدن ابعاد تصاویر، کیفیت و وضوح آنها نیز کاسته می‌شد، ترجیح دادیم منابع و مآخذ تصاویر و جدول‌ها را به صورت مستقل در پایان کتاب و قبل از منابع بیاوریم.